

І.Є. НИКОЛАЄВ

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОВІДНОСИН УКРАЇНСЬКОЇ
КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ З БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ВЛАДОЮ В ПЕРІОД ЇЇ
УТВОРЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ
(1920-1922 рр.)**

В статті зроблена спроба аналізу організаційно-правових аспектів взаємовідносин УКП з більшовицькою владою в 1920 - 22 роках. Визначені головні чинники процесу утворення УКП. Проаналізовані фактори, що перешкоджали процесу її подальшого політичного становлення та розвитку.

Ключові слова: *ранній тоталітаризм, Українська комуністична партія, більшовицька влада.*

Історія діяльності політичних рухів періоду становлення тоталітарної системи має вагомий теоретико-прикладний значення, привертаючи увагу науковців. Розвиток демократичного суспільства, становлення України як правової держави, передбачає наявність політичних партій, що відображають інтереси й потреби її громадян. Вивчення досвіду діяльності українських партій особливо актуально для нас сьогодні, коли в період вирішення гострих внутрішньополітичних протиріч, саме ідейний і політичний плюралізм є одним з гарантів подальшого становлення громадянського суспільства в Україні.

Метою даної статті є аналіз організаційно-правових аспектів ліквідаційної політики більшовиків щодо своїх політичних опонентів з УКП періоду раннього тоталітаризму.

На сучасному етапі активізуються дослідницькі зусилля вітчизняних істориків у вивченні питань як встановлення монопартійної системи в УСРР, так і генезису тоталітарної системи в цілому. Значним внеском в розробку проблем, пов'язаних з темою статті внесли праці М.Шитюка, [1] С.Кульчицького [2]. В них аналізуються ліквідаційні процеси більшовицької партії щодо опозиційних сил як на загальнодержавному, так і на регіональному рівні. В останнє десятиріччя тема утвердження гегемонії більшовицької партії стала предметом дисертаційних досліджень. Науковець Юрій Дірявка в своїй праці аналізує проблематику утворення, діяльності, ліквідації УКП [3]. Втім, незважаючи на наявність значної кількості опублікованих праць, в українській історіографії існує потреба комплексного дослідження періоду раннього тоталітаризму, вивчення різноманітних аспектів проблематики.

В період революційних подій 1917-1920 років одними з найбільш привабливих для широких мас населення стали ідеї соціалістичних перетворень в країні. Питання еволюції українських лівих соціал-демократів, частина з яких утворила у січні 1920 року Українську комуністичну партію (укапістів), має досить важливе значення для розуміння політичної ситуації в Україні впродовж окресленого історичного періоду. Адже підтримавши радянську владу українські ліві соціал-демократи, а пізніше укапісти стали союзниками більшовиків та сприяли зміцненню їх позицій в Україні. Разом з тим, українські прихильники марксизму – укапісти, по суті розробили власну націонал-комуністичну ідеологію - ідеологію українського комунізму, котра мала значні принципові відмінності від комунізму російського зразку – більшовизму. Так звана націонал-комуністична ідеологія, створена укапістами, є надзвичайно цікавим сплавом популярних ідей соціальної справедливості зі збереженням права кожної нації будувати свою власну незалежну державу [4].

Організаційно-правове оформлення Української комуністичної партії відбулося наприкінці 1919 - початку 1920 року. Ядром нового партійного утворення стали Київська та Харківська організації УСДРП(н). 27 грудня 1919 року в газеті УСДРП (незалежних) «Червоний прапор» публікується відозва Організаційного комітету Української комуністичної партії. В

документі йдеться, що базовим для подальшого партійного будівництва є рішення серпневої Конференції Організаційного Комітету про визначення «Нової лінії поведінки в напрямі перетворення УСДРП Незалежних в Українську Комуністичну партію на основі Проекту програми УКП. Розробленої М. Ткаченко та А. Річицьким». Перебудовуючи партійні ряди Організаційний Комітет вступив у переговори з іншими комуністичними групами України, в напрямі їх об'єднання в єдину Українську комуністичну партію.

Після наради з представниками Київської і Харківської організацій УСДРП приймається остаточне рішення про переформування Організаційного Комітету УСДРП в Оргкомітет УКП. Крім цього, ці дві організації вже оголосили себе як УКП. Для остаточного утворення УКП і налагодження організаційних справ на 9 січня 1920 року в Києві скликається з'їзд УСДРП (незалежних) та комуністичних груп, які визнають в основі «Проект Програми УКП».

Позиціонуючи себе як послідовну комуністичну силу, але водночас, перебуваючи на самостійницьких позиціях, організатори УКП пропонують власні шляхи закріплення пролетарської революції та подальшого планомірного будівництва нового суспільства. За необхідне вважалось: «Підняти внутрішні пролетарські сили України, які в своєму розвитку мусять опанувати соціалістичною Українською революцією і надати їй характер, який викликається історичною неминучістю... Йти до міжнародного об'єднання працюючого пролетаріату через спілку радянських республік і їх тісне співробітництво...» [5].

Дана відозва стане ідеологічним підґрунтям для Установчого з'їзду, що відбувся в Києві з 22 по 25 січня 1920 року. На ньому офіційно оголошено про створення на базі лівого крила УСДРП(н) нової політичної сили – Української комуністичної партії. Ставлячись з застереженням до централізму більшовиків, новостворена сила виступала встановлення в Україні радянської влади та «диктатури пролетаріату» [6].

До керівної ланки УКП входили такі діячі, як М.Ткаченко, А.Річинський, Ю.Лапчинський, А.Драгомирецький, М.Авдієнко, Ю.Мазуренко, П.Кулініченко, О.Яворський, Й.Дідич, В.Животков, Я.Замочних, А.Симон та інші. Центральним друкованим органом партії являлась газета «Червоний прапор», головним редактором і провідним публіцистом якої став А. Річицький. Під його ідеологічним керівництвом видання неодноразово піддавало гострій критиці політику КП(б)У. Грунтуючись на марксистських постулатах, теоретично доводилось, що партія яка фактично представляє собою філію РКП в Україні не може в повній мірі розуміти та вирішувати українські національні питання.

Після організаційного з'їзду УКП починає розгортати свою регіональну діяльність. Так, в Донецькій губернії центром організаційної роботи УКП став Луганськ. На Полтавщині до новоутвореної партії перейшла більшість партійно-радянського активу Кобеляцького повіту. В Харківській губернії активність УКП відмічалась, зокрема, в Харківському та Вільшанському повітах. Одеська партійна організація УКП утворена завдяки роботі інструктора УКП М. Яворського, налічувала до 30 осіб, раніше виключених з КП(б)У та колишніх боротьбистів [7].

Однією з найчисельніших в Україні була Катеринославська організація УКП. Утворена навесні 1920 р. членом ЦК УКП П.Кулініченком, на початку своєї діяльності складалася з колишніх членів Катеринославської організації УСДРП. Першим секретарем Губкому УКП був обраний А. Ковбаса. За даними, наведеними дослідником Ю. Дірявко, партія спільно з більшовиками брала участь у виборчій кампанії 1920 року до Рад Катеринослава. Втім, через самостійницьку позицію УКП, більшовикам ця співпраця не сподобалась.

В повітах найбільших успіхів укапісти Катеринославщини здобули в Верхньодніпровську. Місцева організація мала певний вплив на роботу виконкому, представництвом своїх членів, котрі мали симпатії населення як ефективні радянські керівники. Помітним впливом користувався Д. Басій, перебувавший на посаді секретаря повітового комітету УКП. Завдяки його діяльності в 1921 році на профспілковому з'їзді ухвалено резолюцію УКП. Після чого Губернський комітет КП(б)У анулює дану постанову [8].

На початку своєї діяльності УКП демонструвала публічну підтримку правлячої партії. Завдяки чому певний час отримувала матеріальну підтримку від органів влади Української

радянської держави. Це сприяло тому, що в першій половині 1920 р. УКП видавала щоденні газети в Харкові, Києві та Катеринославі. Утримувала по 5 інструкторів у 10 губерніях України, друкувала листівки, відозви, брошури тощо. За деякими даними чисельність УКП в 1920 році досягала до 3 тисяч осіб.

Але в другій половині 1920 року стосунки між двома комуністичними партіями України – УКП та КП(б)У стають все більше напруженими. Серед причин, українських націонал-комуністів зайняти власне місце в процесі трансформації партійно-політичної системи радянської України. Висуваються гасла, розраховані на максимальну підтримку з боку українського селянства та пролетаріату. Виразником інтересів яких УКП бачить саме власну силу, а головним підґрунтям діяльності концепцію розбудови національної соціалістичної держави.

Так, актуальним питанням політико-економічного становища країни та перспективам подальшого партійного розвитку присвячена V Полтавська губерньська партійна конференція УКП. Захід відбувся 4 серпня 1921 р. в Полтаві. Участь в ньому прийняло 139 делегатів. Серед обговорених питань фігурували наступні: 1.Звіт Губерньського комітету. 2.Доклад контрольної комісії. 3.Економічна політика та господарче будівництво в УСРР. 4.Продовольчий податок. 5.Кооперація. 6.Чергові завдання партії в земельному питанні. 7.Вибори до керівних органів Губерньського комітету [9].

В квітні 1921 року відбувається II з'їзд УКП, який значною мірою визначив позицію УКП у наступні роки її діяльності. Документи з'їзду дозволяють зробити висновок, що у галузі економіки плани УКП мали багато спільних рис з поглядами більшовиків. Навіть в деяких питаннях лівий радикалізм УКП переважав більшовицький. Тому нова економічна політика, яка саме у цей час почала впроваджуватися в Україні, не знайшла підтримки в УКП. Критична позиція УКП відносно НЕПу, як до спроби «капіталістичної реставрації», стала однією з головних причин послаблення самої УКП. Значна частина членів УКП та деякі її лідери виступали за припинення критики партії більшовиків, злиття з КП(б)У. В УКП з самого початку її утворення існувало дві течії: представники однієї (меншість) стверджували, що об'єднання з КП(б)У дасть можливість більш ефективно впроваджувати ідеї УКП для будівництва незалежної держави. Представники іншої (більшість) вважали, що УКП повинна виступати самостійною політичною силою, використовуючи легальні можливості для посилення своєї діяльності в Україні. Про дискусії між членами цих течій свідчать матеріали червневого, липневого та вересневого 1921 року пленумів ЦК УКП. Під час яких почалася криза в УКП. За цей час партію покинули такі відомі її лідери, як П.Кулініченко, Ю.Мазуренко, та інші що перейшли до КП(б)У. Ті ж процеси відбувались і в низових осередках. Це змусить ЦК УКП на грудневому 1921 року Пленумі прийняти рішення про перереєстрацію партії. Чисельність УКП значно впала, про що свідчить лише 320 реєстраційних карточок, виданих губкомам УКП. Іншою причиною послаблення діяльності УКП у 1921-1922 роках стало те, що керівництво УКП ставило нереальні завдання швидкого поширення впливу цієї партії у промислових регіонах України. Більш вдалою діяльністю УКП залишалась в сільській місцевості.

Не змінилися суттєво програмові положення УКП на її III з'їзді, який відбувся 17-22 жовтня 1922 р. в м. Харкові. Внутрішньопартійна боротьба в цей час майже припинилася. Пояснюється це переходом значної частини членів УКП, які були не згодні з офіційною лінією партії, до КП(б)У. В умовах фактично опозиційної діяльності УКП, проти них починають використовуватися державні органи влади для тиску на членів і прихильників УКП, ліквідуватися її осередки.

В 1922 році посилюються організаційно-правові заходи влади, направлені на перешкоджання політико-юридичної інституалізації УКП. Спеціальні повідомлення ДПУ України за 1922 рік всіляко підкреслюють її тяжке становище, робиться наголос на відірваності ідей націонал-комуністів від реалій.

Харківська організація, що і в попередні часи не мала серйозного впливу на місцеві політичні процеси, в другій половині 1922 року опинилася на межі зникнення. Загальні збори (на протязі року їх відбулося 6) відвідує не більше десятка активістів, відсутня партійна

дисципліна. На зібраннях не виносяться на затвердження постанови та рішення, через вкрай низький стан їх підготовки. Відсутні дискусії, натомість переважають апатія та інертність [10].

З низкою труднощів зіткнулася в 1922 році Донецька організація УКП. Серед них відсутність в шахтарському середовищі підтримки ідеї «незалежної комуністичної України», важке організаційне та матеріальне становище місцевого осередку.

В червні 1922 року Губернський комітет УКП Донеччини провів загальні збори, на яких обговорювались два питання: чергові завдання УКП в контексті наявного міжнародного та внутрішнього становища Радянської республіки; організаційні питання. Виступаючи з докладами піддали гострій критиці політику радянського керівництва. По першому питанню констатувалось: «Внаслідок політики, втілюваної в життя РКП та її українським сателітом КП(б)У пролетарська диктатура перетворюється на диктатуру новітньої «червоної» буржуазії над робітниками через що останні експлуатуються так само як і в царські часи...» [11].

Серед організаційних питань ухвалено рішення про утворення робітничих осередків УКП серед шахтарських колективів. Прохати Центральний Комітет УКП про надання допомоги в забезпеченні лекторів агітаційними матеріалами. Посилення їх кадрового складу агітаторами, рекомендованими ЦК партії, як найбільш грамотними та здатними передати досвід пропагандистської роботи націонал-комуністам Донеччини [12].

Голод 1921-22 років став на перешкоді діяльності Катеринославської організації УКП. Рятуючись від якого, частина партійних активістів залишила губернське місто, вирушивши до сільської місцевості. Внаслідок чого зібрання втратили характер системності. В зв'язку з голодом на початку 1922 року практично повністю припинилася робота в найбільш впливових та організаційно сильних Верхньодніпровському та Лозовському повітових осередках УКП [13].

Більш активно поводи́ла себе на протязі 1921-22 років Волинська організація УКП. Незважаючи на обмежену чисельність (кілька десятків членів) місцеві українські націонал-комуністи мали певну підтримку з боку населення, в першу чергу селянства. Постійно проводились організаційні зібрання, не припинялась систематична агітація не тільки в сільській місцевості, а й в селах.

На Поділлі УКП організувалася в 1921 році, її ячейки створені майже в усіх повітах губернії. Найактивнішим з них був Брацлавський повіт, де крім осередку УКП діяла молодіжна організація «ком'юна» як альтернатива комсомолу. Наприкінці 1921 року в Подільській губернії нараховувалося 140 членів УКП. Однак весною 1922 року партія припинила своє існування. Спочатку створилось Бюро з ліквідації УКП, яке реорганізувало Вінницьку організацію. Після цього повітові філії УКП проіснували до квітня 1922 року. Найбільша на Поділлі Брацлавська організація розкололася, а потім і розпалася. Частина укапістів вступила до КП(б)У. Найбільш активні члени партії С. Симон, І. Кукниченко, О. Вихрь, П. Бевз, А. Фараонов виїхали з Поділля. Ті, хто залишилися, активної роботи вже не проводили [14].

Таким чином, утворена в січні 1920 року внаслідок еволюції значної частини українських соціал-демократів в лівому напрямку УКП, намагалась в перші роки своєї діяльності стати виразником настроїв селян та пролетаріату України. Разом з більшовиками УКП проводила спільну роботу в рада́х та інших органах державної влади України. Керівники УСДРП (незалежних) А. Річицький, М. Ткаченко, А. Драгомирецький та інші сподівались організувати нову українську компартію, зробити її об'єднавчим центром усіх комуністичних сил в Україні - (УКП (боротьбистів), КП(б)У, Поалей-Ціон). У той час більшовики теж потребували політичних союзників для зміцнення радянської влади в Україні, тому погодились на створення нової компартії і навіть деякий час надавали їй матеріальну допомогу. Втім, вже в період організаційного становлення УКП (1920-1922 рр.) всередині партії почалася криза, зумовлена розбіжностями в поглядах керівництва УКП. В цей час її лави покинули відомі особи, що віддавали перевагу монополізуючій партійно-політичну палітру України КП(б)У. Постійно скорочувалась чисельність партії, особливо в 1922 році. В подальшому, напруження у відносинах між УКП та КП(б)У посиляться з проголошенням більшовиками нової економічної політики.

Список використаних джерел та літератури:

1. Шитюк М. М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20- 50-ті роки ХХ ст./ Микола Миколайович Шитюк – К.: Геліон 2001. – С. 183-195.
2. Кульчицький С.В. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / Станіслав Владиславович Кульчицький - Київ: Основи, 1996.- С. 242-251.
3. Дірявка Ю.П. Українська Комуністична партія (Укапістів): утворення, діяльність та ліквідація (1920-1925 рр.): автореф. на здоб. наук. ступеня канд. істор. наук: спеціальність 07.00.01 – Історія України / Юрій Павлович Дірявка - Дніпропетровськ, 2008 р.- 19 с.
4. Дірявка Ю.П. Українська Комуністична партія (Укапістів): утворення, діяльність та ліквідація (1920-1925 рр.): автореф. на здоб. наук. ступеня канд. істор. наук: спеціальність 07.00.01 – Історія України / Юрій Павлович Дірявка - Дніпропетровськ, 2008 р.- С. 8.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО). Ф.8, Оп.1, Спр.1, Арк. 8-12.
6. ЦДАГО. Ф. 8, Оп. 1, Спр.1, Арк. 24.
7. Дірявка Ю.П. Українська Комуністична партія (Укапістів): утворення, діяльність та ліквідація (1920-1925 рр.)...- С. 10.
8. Дірявка Ю.П. УКП на Катеринославщині. Основні віхи діяльності (1920-1925 рр.)// Інтелігенція і влада. Громадсько-політичний науковий збірник. Вип. 5. Серія: Історія. – Одеса: Астропринт. – 2005. - С.147.
9. Державний архів Полтавської області. Ф. 1503, Оп.1, Спр. 15, Арк. 56-57.
10. Державний архів Служби безпеки України (далі - ДА СБУ). Ф. 13, Спр. 254, Арк. 71.
11. ДА СБУ. Ф. 13, Спр. 254, Арк. 72.
12. ДА СБУ. Ф. 13, Спр. 254, Арк. 73.
13. ДА СБУ. Ф. 13, Спр. 254, Арк. 74-75.
14. Стадник О.О. Діяльність політичних партій у подільському селі в роки НЕПу // Історія (збірка наукових праць): Збірник праць. – К., 2009.- 500 с. [Електронний ресурс] / О.Стадник. – Режим доступу: <http://politics.ellib.org.ua/pages-4995>

I.E. NIKOLAEV

ORGANIZATIONAL AND LEGAL ASPECTS OF MUTUAL RELATIONS OF THE UKRAINIAN COMMUNIST PARTY WITH THE BOLSHEVIK POWER IN THE PERIOD OF ITS FORMATION AND ESTABLISHMENT OF THE (1920-1922).

The article attempts to analyze the organizational-legal aspects of mutual relations of the training with the Bolshevik power in 1920-22 years. Identified key motives for initiating the formation of the training. Analysis of factors, prevent its further formation and development.

Key words: *Early totalitarianism, The Ukrainian Communist party, the Bolshevik regime.*

И.Е. НИКОЛАЕВ

ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВЫЕ АСПЕКТЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ УКРАИНСКОЙ КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ С БОЛЬШЕВИСТСКОЙ ВЛАСТЬЮ В ПЕРИОД ЕЁ ОБРАЗОВАНИЯ И СТАНОВЛЕНИЯ (1920-1922 гг.)

В статье сделана попытка анализа организационно-правовых аспектов взаимоотношений УКП с большевистской властью в 1920 - 22 годах. Обозначены ключевые мотивы инициировавшие образование УКП. Проанализированы факторы, препятствовавшие ее дальнейшему становлению и развитию.

Ключевые слова: *ранний тоталитаризм, Украинская коммунистическая партия, большевистская власть.*